

Lectio sobre ciència i retòrica pronunciada pel professor Vicent Salvador en la inauguració del curs 2020/2021 a la Universitat Jaume I de Castelló¹

Vicent Salvador
Universitat Jaume I

Transcorria l'octubre del 1967 quan un jove que encara no havia fet els disset anys ingressava a la Universitat de València i assistia a la lliçó inaugural del curs, impartida pel catedràtic d'entomologia Ignacio Docavo, director del Jardí Botànic de la ciutat. Per a un jovenet de l'Horta, l'acte del paranimf era una autèntica descoberta: desenes i desenes d'acadèmics guarnits amb mussetes i birrets multicolors —el groc de Medicina, el roig de Dret o el blau cel de la Facultat de Lletres, on ingressava el nou universitari— omplien l'amfiteatre mentre escoltaven atents una lliçó magistral de temàtica aliena a la majoria de les seues corresponents disciplines. Allò era, sens dubte, una festa del saber, però amb una certa *promiscuïtat* epistemològica.

Mig segle més tard, aquell jove encuriósit d'aleshores, avui a la vora dels setanta, es disposa a impartir la lliçó d'obertura de curs en la institució en què ha treballat durant els darrers vint-i-quatre anys. Bucle o tirabuixó del temps, l'atzar —i la generosa invitació del Rectorat— ha decidit que la seua trajectòria acadèmica tornaria finalment al punt de partida: el ritual d'una lliçó inaugural que vol contribuir a establir ponts entre dues cultures, la científica i la humanística.

Avui em referiré al *canvi climàtic* cap al qual caminem i a l'esclat recent de la *Covid-19* que fa tremolar la societat mundial amb una desenfrenada taquicàrdia col·lectiva.

Els ulls del món s'adrecen interrogants a la ciència com a fetitxe del nostre temps que garanteix racionalitat i progrés. Però els cors no sempre es compassen amb allò que la mirada científica sembla haver posat en clar i susciten així *ruptures cognitives*. Inèrcies, interessos diversos, angoixes i gregarisme enterboleixen la visió i desfermen actituds contradictòries al voltant del tòtem de la ciència, que es veu invocat solemnement, però que al mateix temps és desatès, utilitzat, manipulat o contradit en la pràctica social. Són misteris insondables de la naturalesa humana que sovint substitueixen la racionalitat argumentativa per un autèntic *diàleg de sords*.

Una tradició del pensament contemporani ha insistit en la rellevància dels sentiments enfront de la raonabilitat mental que s'atribueix a l'ésser humà, i ho ha fet amb una metàfora que parla del «gos emocional i la seua cua racional». La cua de l'animal —el *rabo*— és figura de l'apèndix que intenta justificar *a posteriori* allò que prèviament han dictat les pulsions incontrolades del substrat afectiu o passional.

Comencem per considerar l'anomenat canvi climàtic o escalfament global. Els darrers anys el debat sobre les diverses fonts d'energia s'ha polaritzat dràsticament en dos bàndols: els que *s'enfronten* activament al canvi climàtic i els *negacionistes*, en les seues variades modalitats.

Algunes catàstrofes recents han activat senyals de perill, i darrerament la veu irada de la joveneta Greta Thunberg s'ha convertit en emblema d'aquesta lluita contra el canvi climàtic que addueix com a argument el consens de la comunitat científica sobre el tema i que basa la seua força persuasiva en la identificació amb el seu auditori de generacions joves.

¹ El text és una transcripció de la *lectio* pronunciada per l'autor, acompanyada d'algunes referències bibliogràfiques pertinents. La recerca que s'hi sintetitza s'ha realitzat en el marc del projecte Retos (MINECO) FFI2017-85227-R.

De l'altre cantó, trobem el negacionisme que, segons les versions, no accepta o posa en dubte el fenomen o bé simplement pretén que el canvi no és degut a l'activitat humana sinó a unes altres i variades causes. La retòrica negacionista troba a vegades expressió patètica en boca d'alguns mandataris polítics que apel·len a una mena de sentit comú, molt pedestre, amb la pretensió de convèncer la gent més il·letrada. Com a botó de mostra val una autèntica joia surrealista d'un ministre brasiler: «aquests *pseudocientífics* actuen en el marc d'un complot marxista que acabarà per prohibir-nos la carn roja, la gasolina i el sexe heterosexual».

Al costat d'aquestes caricatures de raonaments, hi ha també les veus que adopten posicions d'un to diferent i que addueixen la virtualitat *desinfectant* de l'escepticisme com a fonament de la ciència: posen en dubte el pretès consens de la comunitat científica remetent a l'opinió de col·legues que en dissenteixen, alhora que denuncien interessos espuris dels investigadors o bé els acusen de plegar-se a *lobbies* contraris als interessos petrolífers. Uns altres, finalment, suggereixen curioses teories que hipotèticament explicarien l'escalfament global per causes alienes a la mà humana.

Aquestes propostes negacionistes no estan exemptes de retòrica ja que recorren a la coartada de l'escepticisme prudent o al descrèdit de l'adversari (argument *ad hominem*) i, per descomptat, camuflen els interessos econòmics o polítics que previsiblement hi ha darrere. Les estratègies retòriques emprades, en tot cas, són semblants a les que els portaveus de les indústries tabaqueres van protagonitzar uns anys enrere. Se'n recorden vostès? Fumar no matava, bah.

Però la dada inèdita d'aquesta polèmica d'avui rau en el fet que la capdavantera emblemàtica de la lluita contra el canvi climàtic és una dona joveníssima, acabadeta d'eixir de l'adolescència quan va iniciar la seua campanya, una estudiant d'ensenyament mitjà que injectava a la seua denúncia una força encomanadissa. El fet era nou per l'edat de la protagonista i pel seu intent de congregar una àmplia colla de seguidors que s'identificaven amb aquest col·lectiu d'edat. Les seues *cartes de garantia* no eren ni la saviesa científica ni l'experiència política sinó, ras i curt, la seua *virginitat*, és a dir, la imatge juvenil que parlava sense embuts a les generacions pròximes a la seua i les configurava com un «nosaltres, els joves» —o dit sociològicament: un *col·lectiu d'identificació*.

Ara bé, qualsevol representació d'un «nosaltres» exigeix la contraposició a un «ells», que són en aquest cas les persones grans, i en concret els agents poderosos de l'economia i de la política que, al contrari que els joves d'avui, *calculen que no viuran ja* quan l'amenaça del canvi climàtic s'acompleixa. Aquest fenomen produeix en la societat actual una bretxa que enfronta generacions —no ja classes, gèneres, hemisferis planetaris o estatus econòmics i culturals, no. S'enfronten així els interessos de dos *col·lectius identitaris*: els que patiran les conseqüències del canvi i els que (pensen que) no arribaran a patir-les i, per això mateix, es resisteixen a renunciar a les comoditats del seu estil de vida actual a canvi d'un possible guany futur, un *futurible* incert que probablement, ai, no arribaran a veure.

Un altre fenomen que ha irromput recentment en la societat mundial és la infecció d'un nou agent biològic: la Covid-19. La seua aparició —o el pas a l'espècie humana— no sembla del tot esclarida, fet que ha propiciat el sorgiment de diferents teories explicatives. Les versions populars de tals teories han alimentat, als diversos països, reaccions emocionals no exemptes de xenofòbia i que fins i tot poden invocar el càstig diví a la humanitat pecadora, tal com es va arribar a pensar en altres èpoques respecte a la tuberculosi o la sida.

El fet constatable és que la comunitat científica internacional s'ha hagut d'enfrontar amb una entitat biològica -popularment *el bitxo*- desconeguda fins ara, mutable i

extraordinàriament contagiosa, que ha forçat els investigadors a perseguir compulsivament mètodes curatius amb la tàctica d'assaig/error *en modalitat exprés*, sota una pressió social i mediàtica extrema. Els dubtes i les retractacions d'organismes com ara l'Organització Mundial de la Salut són una bona il·lustració d'aquest estat de coses que s'ha prolongat durant mesos i encara cueja, en una mena d'agonia *en temps real i a plena exposició pública*.

El coneixement científic és la manera més avançada que té la humanitat per a comprendre *intersubjectivament* el funcionament de la realitat. I la biomedicina s'acull als beneficis dels procediments científics, sens dubte, però davant de determinades realitats inèdites tarda inevitablement a consolidar els coneixements i es troba en una fase provisional, sotmesa a vacil·lacions i oscil·lacions. Ara bé, la paradoxa consisteix en el fet que els actors de la política, l'economia i els mitjans *exigeixen* respostes pràctiques immediates i no volen renunciar a la coartada de l'autoritat científica per a justificar les seues decisions. La invocació a la Ciència en majúscules opera ací com una un boc expiatori sense el qual la societat se sentiria desamparada, però això es fa sense acceptar que, en fases com aquesta, el coneixement científic és un coneixement no consolidat, sinó *en construcció*...

Un dels instruments retòrics d'aquest debat ha estat la metàfora de «la guerra contra el virus», molt mobilitzadora és cert, però enormement simplificadora i que impedeix una altra designació més adequada, com seria la *gestió* (econòmica, social, política, humanitària...) de la crisi. Hi ha ara una nova via de presentar el fenomen, percebent-lo com una mena d'*incendi*, que pot ser productiva en la mesura que focalitze el nus gordià de la qüestió: quines són les estratègies eficaces per a *gestionar* la pandèmia —és a dir, prevenir, posar tallafocs a la difusió, neutralitzar-ne els danys, repoblar el terreny devastat...

Trobem també ací posicions negacionistes, sobretot de líders polítics, desmuntades pels esdeveniments però que han fomentat l'expansió de l'epidèmia. El mostrarí seria tan extens com pintoresc, com ara recomanar com a remei “sauna i wodka” per part del líder rus, o “injectar-se o ingerir lleixiu” segons el president nordamericà. En fi...

En el fons de moltes d'aquestes ocurrències que negaven les evidències científiques s'amagava sovint el recurs *populista* de l'animadversió cap a l'*intel·lectual*, en aquest cas el científic, desacreditat com a embolicador mogut per interessos inconfessats. Aquesta actitud suspicax davant la figura de l'*intel·lectual* compromès en la denúncia d'ocultacions culpables té, com en el cas del canvi climàtic, una llarga tradició històrica que testimonien nombroses obres de ficció, des de la cèlebre peça dramàtica d'Ibsen *Un enemic del poble* fins al cinema actual.

D'altra banda, cal dir que les estratègies mentals de totes aquestes menes de negacionismes coincideixen en l'ús d'un estratagema subtil: s'acullen a la negació sense positivament les hipòtesis que hi contraposen. És a dir, intenten *invertir la càrrega de la prova* endossant-la a l'adversari i sense proposar teories alternatives exposades a la falsació pels fets, sinó que es limiten a desacreditar les altres opcions. Són sempre els altres —i no ells— els que han de demostrar exhaustivament la validesa de les seues afirmacions. Es tracta d'una asimetria notable i fal·laciosa: la *lleï de l'embut*, ras i curt.

Hi ha un altre factor que ens permet comparar ambdós debats, el del canvi climàtic i el de la pandèmia. Si en el primer cas trobàvem una bretxa generacional entre les col·lectivitats afectades pel conflicte, en el segon debat observem també una bretxa generacional, però *de signe contrari*. En efecte, ara són els joves —almenys un determinat sector— els que perden la por a les conseqüències de la infecció vírica.

Podem dir que aquesta nova bretxa generacional és simètrica a l'altra i al capdavant les dues mostren actituds diferents davant el *càlcul del risc assumit*: els vells pensen que és baixa la probabilitat de patir les conseqüències del canvi climàtic i anteposen un bé present a un risc futur incert i difuminat; els joves, se senten menys vulnerables al virus i opten pel gaudi present enfront d'un risc que es considera menor, oblidant que el contagi pot afectar greument els seus familiars d'edat avançada i fins i tot també a ells mateixos.

En els dos casos es tractaria d'un fet d'*insolidaritat generacional*. El pes de les relacions familiars pot compensar, sens dubte, aquestes conductes insolidàries, tant en un col·lectiu com en l'altre. Però institucions com ara l'ensenyament i els mitjans de comunicació haurien de difondre l'ideal de solidaritat intergeneracional en la família humana.

Els problemes que he presentat són un repte urgent que demana un enfocament interdisciplinari, un tractament obert, crític i amb implicacions ètiques. Una universitat dels nostres dies, atenta al context social i conscient de la seua funció orientadora, ha de ser la *residència* de tots els sabers, sense compartiments aïllats i dotada de portes i finestres obertes al paisatge social que l'envolta. Ha d'estar protegida, això sí, per muralles contra l'estultícia i la superstició, contra la mala voluntat i les falses veritats, contra la discriminació de qualsevol tipus, contra les inèrcies i els sofismes del màrqueting polític. Entre les nobles missions d'una universitat que no siga una mera fàbrica de títols, està l'educació del pensament i el testimoni davant la societat.

Tot això, tanmateix, no ens farà renunciar al progrés del coneixement, malgrat saber que no hi ha camins de certitud sinó els deixants de vaixells que s'han arriscat abans per arribar al seu destí. Un doctor Honoris Causa d'aquesta universitat, el bioquímic Alfred Giner Sorolla, em confessava al final de la seua vida que no sentia cap frustració per no haver trobat l'etiologia del càncer, perquè els camins que havia recorregut, quadern de notes en mà, contribuïen a dissenyar el laberint de la recerca, i els investigadors que el seguirien podrien així intentar noves vies i estalviar-se alguns carrerons sense eixida.

Davant els debats sobre les catàstrofes presents o futures, la *casa dels sabers* haurà d'assumir el compromís de racionalitzar, en la seua esfera d'influència, el

comportament dels ciutadans, malgrat les distorsions amb què interessos i passions deformen sovint les llums de la raó. No es podran ignorar les ruptures cognitives existents o les motivacions dels diàlegs de sords entre identitats col·lectives enfrontades, però almenys caldrà ordenar les idees i fomentar la intenció d'escollir els altres. Caldrà saber aprendre dels errors amb humilitat i predicar imaginativament i amb eficàcia la solidaritat humana.

Treballar en aquesta direcció, rectora, pot ser feixuc, fins i tot angoixós més d'una vegada, i sovint desmotivador, però si ho fem coratjosament, sense cedir al desànim, esperem que done els seus fruits. En tot cas, rectora benivolguda, una cosa és certa: haurà valgut la pena intentar-ho.

Referències

- Angenot, Marc. *Dialogues de sourds. Traité de rhétorique antilogique*, Paris: Mille et une nuits, 2008.
- Haidt, Jonathan. "The emotional dog and its rational tail: a social intuitionist approach to moral judgment." *Psychological Review* 108 (4) (2001): 814-834.
- Hoffman, Andrew J. *How culture shapes the climate change debate*. Stanford: Stanford University Press, 2015.
- Merkley, Eric. "Anti-inletlectualism, populism, and motivated resistance to expert consensus." *Public Opinion Quarterly* nfz053 (2020). <https://doi.org/10.1093/poq/nfz053>
- Salvador, Vicent. *Ciència i retòrica en la gestió social de les catàstrofes planetàries*. Castelló de la Plana: UJI, 2020.
- Semino, Elena. "A fire raging: Why fire metaphors work well for Covid-19." ESRC Centre for Corpus Approaches to Social Science (CASS), 2020 <http://cass.lancs.ac.uk/a-fire-raging-why-fire-metaphorswork-well-for-Covid-19/>
- Tamayo, Juan José. "Los fundamentalistas que creen que el coronavirus es un castigo de Dios." *El País* (19/07/2020). <https://elpais.com/ideas/2020-07-18/el-coronavirus-y-las-estrategias-de-satanas.html>
- Verón, Eliseo. "La palabra adversativa." En Eliseo Verón et al. *El discurso político*. Buenos Aires: Hachette, 1987. 13-26.